

De ortodokse

Teologisk Folkebibliotek er en række introducerende bøger om teologiske emner, udsendt i samarbejde med Det Teologiske Fakultet på Københavns Universitet.

I serien er udkommet:

Carsten Selch Jensen: *Gud vil det. En lille bog om korstogene*

Mogens Müller: *Den glemte bibel. Septuaginta*

Christina Petterson, Sigrid Nielsby Christensen,

Tine Ravnsted-Larsen Reeh: *Brødreminigheden*

Mogens Müller: *Evangelierne*

Lone Fatum: *Antikke breve*

Bent Flemming Nielsen: *Genfortryllelse*

Frederik Poulsen: *Josef og brødrene*

Niels Peter Lemche: *Københavnerskolen og Det Gamle Testamente.*

Historien der forsvandt

Under forberedelse bl.a.

Pia Søltøft: *Kærlighed*

Martin Wangsgaard Jürgensen: *Den middelalderlige kirke*

Niels Holger Petersen: *Musikken og det hellige*

FORLAGET
VANDKUNSTEN 2022

De ortodokse

Et blik på den
østlige kristendom

Christian Gottlieb

B
I
B
L
F
I
TEOLOGISK
L T
K E
E K

INDHOLD

- 6 Forord
- 9 En begyndelse
- 19 Overblik over den ortodokse verden
- 33 Historien: Glimt af et 2000-årigt forløb
 - 39 Før og under den byzantinske tid:
Det kristne imperium
 - 47 Kejseren og patriarken: Rammen om
den rette lære
 - 51 Den rette lære: Kirkemøder og -fædre
 - 58 Billedstriden
 - 62 Udfordring fra islam og mission
 - 68 Bruddet i 1054
 - 71 Kirken under fremmed herredømme
 - 86 Kirken i nationalstaternes tidsalder
- 93 Lovprisning, lære og liv
 - 96 Kirkerummet
 - 103 Billederne
 - 119 Liturgien
 - 133 Præsterne – og munkene
 - 142 De troende: Menigheden og
samfundet siden 1989
- 159 Udgang
- 163 21 bøger om ortodoksien

Forord

Denne bog kaster et blik på den østlige gren af kristendommen, hvis tilhængere kalder sig de ortodokse. De rettroende, de der tilslutter sig den rette lære, den sande kirke.

Det er en ganske fordringsfuld betegnelse, både for dem selv og for andre, ikke-ortodokse, der altså i en eller anden grad så må være uden for sandheden. De ortodokse er dog ikke ene om en sådan fordringsfuldhed, som tværtimod er noget, de faktisk har til fælles med alle slags kristendom. Den ene sandhed har mange skikkelser, hvorfor der er god grund til at søge at gøre sig bekendt med dem. Uenigheden om, hvori sandheden består, kan ganske vist betragtes som en anfægtelse, men dog også som et udtryk for kristendommens rigdom og mangfoldighed, et vidnesbyrd om, at den er vedkommende for alle slags mennesker. Ortodoksien er det på sin måde.

Emnet er stort og komplekst, fjernt og fremmedartet for de fleste danskere. Netop derfor er der behov for belysning af det, gerne i en overskuelig introducerende form. Af samme grund er det også en ganske vanskelig opgave. Mere end et blik kan det ikke blive

til. Denne lille bog foregiver på ingen måde at komme hele vejen rundt om den ortodokse verden, endsige at gå i dybden med alle mulige aspekter. Fremstillingen foregiver heller ikke en streng udeltagende objektivitet. Men inden for de givne rammer har bestræbelsen været at komme så vidt omkring som muligt og med størst mulig saglig loyalitet.

Som ikke-ortodoks ser jeg på ortodoksien med en outsiders blik. Det har både fordele og ulemper. Jeg har søgt at udnytte min outsider-position positivt ved at give plads til de refleksioner, som ortodoksiens fremmedhed giver anledning til i håb om, at dette også kan bidrage til at belyse dens særpræg og originalitet, dens bud på kristen sandhed.

Christian Gottlieb

Juli 2022

En begyndelse

Da storfyrst Vladimir af Kiev i slutningen af 900-tallet stod i en overvejelse om, hvilken ny religion, der kunne være passende for hans folk, valgte han ifølge den ældste russiske krønike at sende nogle af sine folk ud til nabolandene for at undersøge disse landes forskellige religioner. Vladimir havde allerede hørt disse religioner anbefalet af nogle af deres tilhængere, som var kommet til ham, men nu ville han gerne høre sine egne folks indtryk. Og som krøniken beretter, kom Vladimirs udsendinge både til pavetro tyskere, jødiske khazarer og muslimske volga-bolgarer, som alle hver for sig forklarede om deres respektive religion og anpriste den i høje toner. Men alle vegne var der noget, der ikke tiltalte Vladimirs folk og således bekræftede det indtryk, Vladimir allerede selv havde fået. Hos tyskerne var der nok masser af gudstjenester, men ingen skønhed. Hos jøderne skulle man omskæres og måtte ikke spise svinekød, og sådan var det også hos muslimerne. Hos dem måtte man ganske vist have flere kvinder, både i dette liv og i det hinsides, hvilket for så vidt var nok så godt, men glæde var der alligevel ingen af, og så måtte

man ikke drikke vin, og dét kunne russerne under ingen omstændigheder undvære.

Først da Vladimirs udsendinge kom til grækerne, fandt de, hvad de søgte. De var ankommet til kejserstaden Konstantinopel, nutidens Istanbul, hovedstaden i det daværende byzantinske rige, hvor de blev modtaget af kirkens overhoved, patriarken, som førte dem ind i domkirken for den Hellige Visdom, Hagia Sophia, for at overvære gudstjenesten. Og dét gjorde udslaget. Hvad Vladimirs udsendinge her oplevede, gjorde et så overvældende indtryk på dem, at det stadig lyser ud af den beretning, som de ifølge krøniken kom hjem og aflagde for Vladimir:

“Vi ved ikke, om vi har været i himlen eller på jorden. Thi på jorden findes ikke et sådant syn eller en sådan skønhed. Og vi formår ikke at forklare det. Kun så meget ved vi, at dér dvæler Gud sammen med menneskene, og at deres gudstjeneste overgår alle andre folks. For vi kan ikke mere glemme den skønhed. Ethvert menneske, som én gang har smagt det søde, rører ikke sidenhen det bitre.”

Som krøniken gengiver det, har indtrykket af denne gudstjeneste åbenbart været så stærkt, at det selv på anden hånd forplantede sig til Vladimir, som på dette grundlag konkluderede, at den græske udgave af kristendommen altså måtte være den sande religion. Den

gik han så over til. I året 988 lod Vladimir sig døbe og besluttede samtidig, at dette også skulle ske for hans folk. På en fastsat dag blev Kievs indbyggere derfor på Vladimirs befaling forsamlet på bredden af floden Dnepr og ledt ud i dens vande for stående der at modtage dåben i samlet flok. Således var det kiev-russiske folk ifølge krøniken gået over til kristendommen i den udgave, som praktiseredes i det græsktalende byzantinske rige.

Også kaldet den ortodokse kirke.

Det hed den ganske vist ikke dengang. I 988 var der – bortset fra nogle få oldkirkelige afvigere uden for imperiet – i princippet kun én kirke i verden: Den “ene hellige, almindelige og apostoliske kirke”, som den siden 381 kaldes i (den danske oversættelse af) den reviderede nikænske trosbekendelse, kirkens ældste fra 325. Som ordene siger, var denne kirke i princippet den samme som den, der siden apostlenes tid og ifølge deres lære var blevet almindeligt udbredt, først til landene omkring Middelhavet og efterhånden til størstedelen af Europa og nu altså også til det Kiev-russiske rige. Den kirke, som den kiev-russiske fyrst Vladimir tilsluttede sig i 988, var således formelt den samme kirke som den, den danske konge Harald Blåtand havde tilsluttet sig nogle få årtier tidligere. Den kirke, som i trosbekendelsens oprindelige græske ordlyd

kaldes den “katolske”, dvs. den kirke som er “over det hele”, den universelle eller almindelige kirke.

Men helt “almindelig” var denne kirke altså alligevel ikke. Som russerne klart havde bemærket, fandtes den principielt universelle kirke i en både tysk og græsk udgave, og selv om den kirke, russerne omtalte som tysk, egentlig var den fra Rom kommende latinske kirke, har de dog tydeligvis været klare over, at disse to udgaver af kristendommen adskilte sig så væsentligt fra hinanden, at det var nødvendigt at vælge imellem dem. Selv om både den græske og den latinske del af kirken fortsat var enige om at hævde, at der kun fandtes én sand kirke, havde deres øvrige uenigheder og forskelligheder med tiden vokset sig så store, at der i slutningen af 900-tallet, da russerne kom ind i historien, længe reelt havde været tale om to forskellige kirker. Det åbne brud, der i 1054 endeligt indtrådte imellem dem, var for så vidt blot en formalisering af kirkens reelle splittelse mellem det romersk-katolske vest og det græsk-ortodokse øst. Så selv om russernes valg fandt sted før det formelle brud, står det alligevel klart, at de valgte det, som senere blev kendt som den ortodokse kirke.

Spørgsmålet er så, hvorfor de gjorde det. Hvad var og er det særlige ved ortodoksien, som fik russerne til at vælge netop den?

Det korte svar er allerede givet: Gudstjenesten. Som krøniken beretter, var det netop den ortodokse gudstjeneste, der overbeviste Vladimirs folk og Vladimir selv. En gudstjeneste af en så uforlignelig, uforglemmelig skønhed, at den bibringer kirkegængerne en erfaring af Guds umiddelbare nærvær blandt menneskene, så at disse end ikke ved, om de “har været i himlen eller på jorden”, *må* simpelthen være sand. En sådan gudstjeneste *må* udtrykke den rette lære, den *må* være den rette lovprisning. Den må med andre ord være ortodoks.

For dette er netop den dobbelte betydning af det græske ord “ortodoksi” (*orthæ doksa*): Ret lære og ret lovprisning på én gang. Læren om Gud kan kun være ret, hvis den udtrykkes i den rette lovprisning; og lovprisningen af Gud kan kun være ret, hvis den udtrykker den rette lære. Gudstjenesten er derfor noget umiskendeligt definerende og bærende for den ortodokse kirke, en nøgle til forståelse af store dele af den ortodokse kirkes særpræg, om end dette særpræg også udtrykkes på anden vis. Sådan var det, da russerne blev kristne i slutningen af det 10. århundrede, og sådan er det fortsat i begyndelsen af det 21.

Den russiske krønikes beretning om det kiev-russiske folks overgang til kristendommen på et tidspunkt, da denne i princippet stadig var en enhed, sætter

forandringer i tidens løb. Om uforanderlighed i en foranderlig verden så også nødvendigvis er ensbetydende med bevaring af sandhed, kan man spørge, men påstanden kan dog hævdes, hvilket netop er, hvad den ortodokse kirke gør. At leve ortodokst består netop i uforandret gennem tiden og til enhver tid at forkynde og efterleve den rette lære gennem den rette lovprisning. Herved bærer den ortodokse kirke vidnesbyrd om sin markante, selvstændige forståelse af den fælles kristne tradition.

Det er denne ortodokse forståelse, som nærværende bog vil søge at give et indtryk af.

Det kan der være behov for af flere grunde.

For det første fordi det meget ringe kendskab til ortodoksien, som hersker i Danmark og andre dele af den vestlige verden, er helt ude af proportion med den store rolle, som denne væsentlige del af kristendommen har spillet i historien og spiller nu igen efter Berlinmurens fald og kommunismens sammenbrud. Dette viser sig ikke mindst i Rusland, men også i flere andre lande i Danmarks nærhed, hvoraf flere er blevet medlemmer af EU, og hvorfra et stadigt større antal ortodokse mennesker (over 100.000) har bosat sig i Danmark siden 1989. Denne tendens er i særdeleshed blevet understreget efter at den russiske invasion af Ukraine i februar 2022 har drevet flere millioner ukrainere på flugt.

For det andet fordi kendskab til ortodoksien ikke blot er nyttig for sin egen skyld, men også for det lys, den kaster over vestlig kristendom og vestlig kultur og mentalitet i det hele taget. Ved så at sige at være det samme på en anden måde, ved at udfolde nogle andre sider og konsekvenser af kristendommen, bidrager ortodoksien også til en dybere forståelse af den måde, hvorpå kristendommen har udviklet sig i Vesten og har påvirket vestlige samfund, herunder det danske. I den udstrækning Danmark og andre vesteuropæiske lande stadig kan betragtes som kristne, repræsenterer ortodoksien en anden side af os selv, som vi har gode grunde til at besinde os på.

I forsøget på at belyse disse temaer vil denne bog gå ganske traditionelt til værks: Efter et kortfattet overblik over den ortodokse verdens aktuelle ydre skikkelse vil bogen levere et rids af aspekter af den ortodokse kirkes historie, som er uomgængelig for en forståelse af ortodoksiens særpræg. For den nyere histories vedkommende vil interessen især samle sig om den russiske kirkes situation, hvor den moderne verdens udfordringer i særlig grad er kommet til udtryk. Herefter følger et blik på den ortodokse kirkes lære og liv, som vil blive beskrevet med udgangspunkt i gudstjenesten, hvori ortodoks teologi og mentalitet i særdeleshed udfolder sig. Bogen afsluttes med nogle

iagttagelser af og perspektiver i ortodoksiens aktuelle rolle efter afslutningen på den kolde krig – og begyndelsen på den varme krig i Ukraine.

Overblik over den ortodokse verden

De ca. 260 millioner mennesker, som på verdensplan i begyndelsen af det 21. århundrede skønnes at være ortodokse, er muligvis for lavt sat. Andre skøn nævner op til 300 millioner, hvilket vidner om, at antallet under alle omstændigheder er forbundet med nogen usikkerhed. De ca. 260 millioner, som nævnes her, stammer fra en rapport, udarbejdet af det uafhængige amerikanske Pew Research Centre i 2011, som synes at levere den mest systematiske og gennearbejdede oversigt over den ortodokse verden i nyere tid. Alle nedenfor nævnte tal stammer fra denne oversigt. Da der generelt ikke findes formelle medlemsregistre, er alle tallene skøn baseret på analyser af folketællinger, sociologiske undersøgelser, oplysninger fra kirkelige og andre organisationer m.m. med de usikkerheder, som følger heraf. Med disse forbehold kan tallene fra Pew dog give en fornemmelse af niveauet og den relative fordeling af de ortodokse. Dog er tallene for Ukraine fra før den igangværende krise og er derfor forbundet med betydelig usikkerhed. Siden Ruslands annektering af Krim og Sevastopol i 2014 og kampene i den østlige del af Ukraine, og Ruslands invasion i 2022, er Ukraines

aktuelle de-facto befolkning som følge af annektering og flugt i skrivende stund reduceret med mindst 6-7 millioner, hvoraf de fleste dog forventes at vende tilbage, alt efter situationens udvikling.

Med til forståelsen af Pews oversigt hører, at den som "ortodokse" også regner de såkaldte orientalske eller ikke-kalkedonske kirker, der ikke tidligere har været anset for fuldt ud ortodokse. Dette vil blive nærmere udfoldet nedenfor.

De skønnes ca. 260 millioner ortodokse svarer til ca. 12% af verdens kristne. Langt de fleste heraf, ca. 200 millioner eller 77%, bor i Europa, hvor ortodoksien altså fortsat har sit tyngdepunkt, i modsætning til katolicismen og protestantismen, hvis tilhængere i Europa nu udgør langt under halvdelen (henholdsvis ca. 24% og 12%) af alle verdens katolikker og protestanter. Ortodoksiens fortsatte forankring i Europa er uden tvivl betydningsfuld for de ortodokse kirkers forståelse af sig selv og deres rolle i de samfund, som de er en del af. Ortodoksien er således i høj grad med til at definere, hvad det vil sige at være europæisk.

Nærmere bestemt østeuropæisk. Endda i en sådan grad, at udbredelsen af ortodoksien er et af de vigtigste kriterier for skellet mellem øst og vest i europæisk sammenhæng. Således er 13 af de 14 lande med historiske ortodokse majoritetsbefolkninger alle at finde i den